

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.003>
УДК 159.923-028.16:81'23+81-11:316.347

В.М. БАРЧУК, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000
E-mail: volodymyr.barchuk@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6985-4309>

СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті виокремлено та обґрунтовано категорію мовної особистості, встановлено її структуру як носія мовної свідомості, запропоновано зразок опису конститутивів мовної особистості на основі їхнього компонентного складу, визначено взаємозв'язок між ними. Констатовано, що компоненти мовної свідомості (міфологеми, символи, концепти, мему) представляють сферу сакрального (зокрема й підсвідомого) і профанного (емпіричного). З'ясовано вплив взаємозв'язку між складниками мовної свідомості на етнопсихологічні особливості особистості.

Запропоновано концепцію мовної особистості, що дає підстави вийти за межі дослідження механізмів формування окремих компетентностей мовної особистості та створити типологічну модель сформованої мовної особистості як представника чи носія свідомості соціуму або етносу.

Ключові слова: мовна особистість, мовна здатність, мовна свідомість, міфологема, символ, концепт, мем.

Сучасні лінгвістичні дослідження набувають дедалі більш інтерпарадигмального спрямування. Це зумовлено розширенням дослідницької проблематики, що в межах традиційних лінгвістичних парадигм опрацювати складно чи неможливо. З'являються синтетичні напрямки наукового пошуку, які, спираючись на лінгвістичну парадигму, в еволюції трансформуються в окремі дисципліни. До таких належать, наприклад, психолінгвістика та етнолінгвістика. Іншою причиною появи нових наук в умовах

Цитування: Барчук В.М. (2025). Структура мовної особистості: психолінгвістичний та етнолінгвістичний аспекти. *Українська мова*, 1 (93), 3—23. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.01.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

глобалізації та інформаційного суспільства є, з одного боку, актуалізація прикладного аспекту досліджень, визначеного емпіричними потребами, зокрема студіювання мов чи мови або розв'язання проблем міжмовної комунікації, а з іншого, — ситуація бі- чи полілінгвізму на тлі домінування англійської. Ці чинники зумовлюють універсалізацію та стереотипізацію мовної картини світу, яка однак накладена на визначений етнічний компонент та незмінні з погляду глибинної структури мовної свідомості мовно-ментальні одиниці.

Така тенденція наукових пошуків природно зумовлює використання в різних наукових парадигмах тих самих концептуальних понять та термінологічних позначень, що призводить до їх аморфності і невизначеності. Уживаємо найменування *термінологічні позначення*, оскільки аналізованим одиницям не властива однозначність чи достатня визначеність у межах пошукової парадигми, потрібна для статусу терміна. Водночас ці назви та позначувані ними поняття часто становлять осердя теоретико-концептуального підґрунтя дослідження. До того ж інколи складно встановити, чи їхнє значення пов'язане з узусом, чи з категоризацією.

До таких понять належить «мовна особистість». Це зумовлено, з одного боку, універсальністю поняття (мовна особистість як носій і творець мови), а з іншого, — визначено його інтерпарадигмальністю: мовна особистість постає як лінгвальний, соціальний, психічний, пізнавальний (когнітивний) феномен; також потрібно враховувати науково-пошукові традиції різних лінгвістичних шкіл, у яких використовують термін чи пов'язане з ним поняття.

Зауважимо, що суто лінгвістичне визначення мовної особистості обмежує її аналіз та інтерпретацію, оскільки не актуалізує психічний аспект мовної діяльності, а, за О.О. Потебнею, мовна діяльність є психічною діяльністю як на етапі творення, так і функціонування мови (Потебня, 1993). З огляду на це, витлумачуючи поняття «мовна особистість», варто зважати на психолінгвістичну парадигму, а особливо потрібно враховувати, що і традиційна лінгвістика, і психолінгвістика під час інтерпретації мовної особистості оперують тими самими поняттями, наприклад, «мовна компетентність» або «здатність».

А.П. Загнітко зазначав, що поняття мовної особистості запропонував Й.Л. Вайсгербер (Загнітко, 2017, с. 25), покликаючись на його працю «Рідна мова та інтелектуальне виховання» (Вайсгербер, 2004). Однак Й.Л. Вайсгербер не вживав терміна *мовна особистість* у цій праці, а використовував для позначення мовця термін *мовний організм* (*Sprachorganismus*) (а також синоніми: *індивідуальний мовний організм*, *носіє мови*) та кваліфікував його як психічне явище, як складник чи осердя людської ментальності (там само). Зауважимо, що Й.Л. Вайсгербер на рівні мовної здатності виокремлював таку структуру мовного організму з погляду побудови ключової мовної одиниці — речення: засоби зв'язку (*Beziehungsmittel*), схеми речень (*Satzschemata*) у межах базових моделей (*Grundformen*), які разом і становлять мовну форму (*Gestalt*) (там само, с. 47—58). Узагальнюючи до-

слідження Й.Л. Вайсгербера, можемо висувати три засадничі положення вченого: мовний організм є власне набутком у процесі становлення особи як *homo loquens*, виявом її індивідуальності; мовний організм представлений як $\psi\chi\eta$ (психе, душа); мовний організм в аспектах мовно-психічної діяльності постає як структура сформованих моделей та лінгвальних одиниць (там само).

Термін *мовна особистість* домінує у східноєвропейському лінгвістичному дискурсі, зокрема й англomовному, де використовують термін *lingual personality* (Krsek, 2015; Lavrynenko, 2015; Tsurkan, 2019). Термін *linguistic personality*, що є синонімом до *lingual personality*, вважаємо некоректним, оскільки він указує не на об'єкт, а на парадигму дослідження.

У мовознавстві вживають термінологічну назву *personality* (*person, individual*) у контексті мовної діяльності, що є стрижневим у концепції лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Ворфа, суть якої полягає в тому, що мова, зокрема її структура, визначає світогляд її носія (Sapir, 1949; Whorf, 1956). Зрозуміло, що картина світу індіанця хопі, у мові якого темпоральні відношення не репрезентують категорію часу, співвідносну з індоєвропейськими граматичними системами мов (див.: Whorf, 1956, с. 112—124), буде іншою, ніж у індоєвропейця.

У сучасному романо-германському науковому дискурсі термін *personality* зі значенням *мовна особистість* (і відповідне йому поняття) використовують зазвичай під час дослідження типологічних особливостей носіїв різних мов (De Raad, 1997), зокрема психології особистості за допомогою факторного аналізу (психолексичної таксономії) (Cattell, 1945; Ashton, 2004). Це царина радше лінгвопсихології, для якої мова є засобом та тлом вияву психологічних рис особистості, що їх представлено через атрибутивну структуру, поділену на фактори за переліком психологічних рис носія мови. Модель об'єкта дослідження (носія мови) постає як атрибутивна структура від одного до семи факторів (Saucier, 2003). Такий підхід також використовують під час дослідження психології професійної діяльності (Барко, 2023).

У психолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах терміном-відповідником поняття «мовна особистість» також є термінологічна назва *personality* (див., напр.: Firth, 1950; Caplan, 2020). Цей підхід дає змогу актуалізувати власне мовний аспект — поєднати аналіз мовних одиниць (слів) та спосіб їх використання. З огляду на це, на думку авторів, прикладний аспект вивчення особистості полягає в тому, що її мовленнєві особливості можуть бути визначені чи оцінені по-різному, зокрема від урахування темпу мовлення (наявність різних типів синтаксичних конструкцій) до вживання слів із погляду властивого їм значення, а також середньої довжини слова, частотності різних форм дієслівних часів та под. (Caplan, 2020, с. 312). Очевидно, що за такого підходу актуалізовано особливості мовної здатності (компетентності), що виявляється саме у процесі мовлення. Для визначення психологічного складу особи пропонують установити індивідуальний *лінгвістичний профіль* на основі аналізу різножанрових текстів (есе, промов, інтерв'ю, записів розмов), що дасть змогу зрозуміти та оцінити

особистість у межах психологічного, соціального, демографічного та поведінкового аспектів (там само, с. 311). Отже, перехід до аналізу мови як ключового методу дослідження особистості (Language-based Personality) є сучасним підходом до наукових пошуків (Boyd, 2017).

У вивченні мовної особистості можемо виокремити два основні аспекти, а відповідно значення, у яких ужито термінологічну назву: 1) ментально-світоглядний: дослідження мовної особистості як феномена (мовець, носій мови з погляду мовної свідомості); 2) прикладний, у межах якого вивчають мовну особистість як суб'єкт та об'єкт мовлення (мовець із певним типом комунікативних особливостей, зокрема й девіантних із погляду мовної здатності).

У контексті прикладного аспекту вивчення мовної особистості предмет дослідження визначають з огляду на її особливості, які зазнають розвитку чи корекції, а об'єкт дослідження — за рівнем чи типом мовної здатності, що в усіх виявах передбачає метричний аналіз, тобто її можна оцінювати за кількісними показниками (квантифіковано). У межах ментально-світоглядного аспекту вивчають мовну свідомість мовної особистості в її виявах, однак зазвичай не розв'язують проблему, чим є ця свідомість, що її визначає в ментально-світоглядному та мотиваційно-поведінковому аспектах, яке її психолінгвістичне підґрунтя. Зазначимо, що прикладний аспект домінує в сучасній лінгвістиці та з погляду географії лінгвістичних студій є загальним, натомість дослідження мовної особистості як носія мовної свідомості переважають у східноєвропейському, зокрема слов'янському, мовному дискурсі (описово-аналітичний лінгвістично-етнокультурний аспекти). Проаналізуємо кожен із названих аспектів мовної особистості докладніше.

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ (МОВНА ЗДАТНІСТЬ)

Вивчивши психолінгвістичну проблематику на зламі сторіч, Г. Альтман виокремив такі напрями сучасних досліджень: білінгвізм та вивчення другої мови, мовні розлади внаслідок травми, мовні розлади як наслідок порушень розвитку мовця та атипових його умов (наприклад, мовлення глухих), нейрологія мозку та мови, що вможливорює розуміння різнотипних ментальних процесів, а також формування мовної здатності (Altmann, 2001, с. 155—157).

Сучасна психолінгвістика зорієнтована на часткові аспекти вивчення мовної особистості, наприклад, з погляду дво- чи багатомовності, зокрема і в аспекті освіти (Brisk, 2006; Shmidt, 2016; Göncz, 2021).

За традицією, усталеною в межах формування прикладного напрямку психолінгвістики, мовну особистість здебільшого вивчають у процесі становлення чи окремого аспекту функціонування: у теоретичному аспекті як психолінгвістику розвитку, що визначає концептуальну основу прикладної царини вивчення і розвитку мовлення; теоретичний аспект рефлексивної психолінгвістики, проєктований на прикладну патопсихолінгвістику; тео-

ретико-прикладна царина сфери функціонування мовної особистості (етнопсихолінгвістика, судова психолінгвістика та ін.) (Калмикова, 2008, с. 43).

Аналізуючи структуру мовної особистості цілісно, фіксуємо вже сформований компетентнісно тип особи мовця. Етапи формування мовної здатності можуть не відображати всі компоненти структури мовної особистості чи відображати їх недостатньо. Не можна оцінювати мовну особистість як цілісну структуру до набуття нею мовної компетентності; натомість можна вивчати її формування на етапах набуття чи поглиблення мовної компетентності. Проте до досягнення початкового рівня мовної здатності не можна визначити об'єкт вивчення. Якщо дитина висловлюється за допомогою однокомпонентних чи двоконпонентних мовних знаків (напр., *Ту-ту*; *Потяг* та *Потяг ту-ту!*), то говорять про сформовану на визначеному етапі мовну компетентність, що відображає ту мовну картину світу, яка вербалізована в цей період життя дитини; водночас ще немає мовної особистості, оскільки, наприклад, ще не сформовано граматичну компетентність чи потрібний і достатній тезаурус. Однак її початковий етап функціонально повноцінний та відображає еволюцію граматичної організації мови, дитина ніби проходить її етапи у стислому еволюційному поступові. «Готовність до мови», на якій акцентував увагу Е. Леннеберг (Lenneberg, 1967), виявлена, на нашу думку, у здатності дитини вербально відображати факт дійсності завдяки психічній реакції [емоція, образ, відчуття, фіксація в пам'яті (закріплення) цієї тріади як осмислення, тобто аперцептивний досвід] на об'єкт. Вивчаючи мову, дитина відтворює її еволюцію, починаючи з реліктових мовних знаків — вигуків. Це схоже на повторення зародком в ембріональний період еволюції свого біологічного класу.

Варто пам'ятати, що психічний розвиток дитини, тобто формування її душі (психе), є єдністю рефлексів, емоцій та мовленнєвої діяльності. Спостереження засвідчують, що можна впливати на рефлексивну реакцію за допомогою мови від початку мовної діяльності, хоч дитина переважно не розуміє більшості із сказаного дорослим, але сприймає прагматику мовлення. У такому разі спрацьовує феномен мови, який полягає в її аперцептивній природі, тобто в єдності емоції і думки, її динамізмі. Дитину з раннього періоду оточують не предмети, а факти [пор.: «Світ є сукупністю фактів, а не речей» (Вітгенштайн, 1995, с. 24)], тому її мовна діяльність занурена в живий і динамічний процес сприйняття-відображення світу. Ядерні мовні знаки — це речення, предикативні одиниці ранньої (вигуки) чи пізньої (наприклад, *Vf*) стадії розвитку мови; отже, спочатку це вигуки — реліктові аперцептивні одиниці, до використання яких можемо застосувати поняття вродженої мовної здатності.

Цей приклад мовлення дитини засвідчує повноцінний на тому етапі сприйняття світу комунікативний акт: 1) протопредикат, що позначає факт, емоційно сприйнятий дитиною як звуковий і візуальний образ та ідентифікований і зафіксований через звук (*Ту-ту!*); 2) повторюваний психічний досвід і його відчуття (наприклад, пронизливий сильний звук сигналу, рух, ритмічний стукіт коліс, ще розмите сприйняття розмірів, ко-

льору) закріплені в повноцінному, хоч можливо нечітко артикульованому слові (*Потяг*); 3) розділення первинного протопредиката на діяча (*Потяг*) і дію з використанням первинного, емоційно закріпленого мовного знака (тут типово — вигук), що виконує роль дієслова, пор.: *ту-ту* — їхати.

МЕНТАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНИЙ (ТЕОРЕТИКО-ОПИСОВИЙ) АСПЕКТ

У східноєвропейському лінгвістичному дискурсі активно досліджують мовну особистість із погляду окремих аспектів її функціонування як носія мовної свідомості, що потребує категоризації, оскільки в межах кожного з підходів до її опису використовують узагальнене поняття «особистість», виявлене через мовну діяльність. У такому разі актуалізують її певний аспект. Наприклад, підходи до інтерпретації та трактування мовної особистості із власне лінгвістичного погляду, що їх узагальнила І.О. Голубовська, актуалізують лінгвокультурний аспект, спираючись на структуру мовної особистості з погляду тезаурусу, що визначає набір різнотипних одиниць і семантико-прагматичні аспекти комунікації (Голубовська, 2008, с. 25—33), тобто мовну особистість вивчають стосовно її активного культурного лексичного словника, який репрезентує фрагмент її мовної свідомості. Частково чи типологічно описують мовну особистість і за сферою функціонування, що засвідчено, наприклад, у монографійному дослідженні А.П. Романченко (елітарна мовна особистість у науковому дискурсі) (Романченко, 2019). Згідно із цим підходом структуру мовної особистості визначають з огляду на її функціональні рівні, тобто спираючись на типову рівневу модель, що абстрагує структуру за аспектом підходу (чи рівнем), однак суто теоретичну, а не описову (Романченко, 2017; Романченко, 2019). Ще один напрям дослідження мовної особистості — мовностилістичний; мовну особистість вивчають у вузькому функціонально-стилістичному вимірі: як феномен жанрово-стильового середовища — персонаж драми абсурду (Корольова, 2015), як феномен сфери комунікації — ідіостиль журналіста (Черниш, 2018). Причому матеріалом дослідження є мовленнєвий дискурс, який так чи так членують на одиниці структури мови [слова (лексеми), синтаксичні конструкції, стилістичні та прагматично-комунікативні засоби]. За такого підходу поняття «мовна особистість» ототожнюють із поняттям «мовець» (наратор) та вживають зі стилістичним значенням.

У сучасному інформаційному суспільстві на часі вивчення мовної діяльності особи в умовах цифрового інформаційного суспільства, нових форм комунікації та формування феномену дигітальної культури (Кремень, 2022). Однак це, очевидно, можна виконати, проаналізувавши зміни мовної свідомості та особливості формування мовної особистості.

Як було зазначено, у сучасній психолінгвістиці аспекти вивчення психології мовної особистості здебільшого зорієнтовані на процес мовлення (творення і сприйняття як модель породження мовленнєвого висловлювання). Водночас психологія породження мовлення повинна враховувати

мотиваційний чинник мовленнєвої діяльності та вивчати мовну свідомість. Уважаємо, що на цьому етапі психолінгвісти можуть використати концептуалізацію мовної свідомості, обґрунтовану лінгвістами. У лінгвістиці мовну свідомість інтерпретують у двох аспектах: зовнішньому (соціальному) як ціннісне ставлення до мови [«Небайдуже, ціннісне ставлення до мови як із боку окремої людини, так і всього суспільства найкраще позначати терміном мовна свідомість» (Селігей, 2010, с. 177)] і внутрішньому, що вивчає складники мовної картини світу [див., наприклад, порівняльний аспект дослідження асоціативного поля слова *земля* в українській і російській мовах (Terekhova, 2018)]. П.О. Селігей, узагальнивши підходи до визначення мовної свідомості, витлумачив її як ставлення до мови: «Форма свідомості, яка охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» (Селігей, 2009, с. 15). І за зовнішнього, і за внутрішнього аспекту враховують етнічний аспект мовної свідомості. Отже, поняття мовної свідомості поєднує психолінгвістику і етнолінгвістику, оскільки мовну свідомість не можна відокремлювати від картини світу, визначеної конкретною мовою.

Ще одна проблема власне лінгвістичного описування мовної особистості полягає в тому, що, наприклад, етнолінгвістика чи лінгвокультурологія спрямовані на ідеальні сфери етнокультурного компонента мовної особистості, що оперта на споконвічні, зокрема закріплені у фольклорі мовні етнокультурні одиниці, які перебувають поза прагматикою сучасного мовного етнотипу. Історично усталені горизонтальні (на рівні середовища носія мови) та вертикальні (на рівні поколінь носіїв мови) традиції комунікації зазнали змін. За таких умов не завжди йдеться про адекватну мовну компетентність, ще рідше про мовну свідомість. Мовна особистість в етнокультурному вимірі постає для сучасника як щось химерне та архаїчне: ідеальний етнотип живе у сфері фольклору, літератури, зокрема класичної, та традиційної культури, а сучасну мовну особистість та її поведінку визначає сфера реального, передусім інформаційного, життя; обидві сфери наче й не перетинаються.

Однак саме мовна свідомість є підґрунтям світоглядно-ціннісних та поведінкових чинників, вибір мовцем моделі мовленнєвої дії в тій чи тій ситуації визначений ментальною парадигмою мовної особистості, реалізованої як душевна, когнітивно-інтерпретаційна, емоційно-оцінна дія, що є проєкцією картини світу носія мови. Визначити мовну особистість як носія мовної свідомості з погляду цілісності її структури поза психолінгвістикою складно, оскільки потрібно врахувати зумовленість ознак мовної особистості, її складників психолінгвальною конституцією. В етно- та психолінгвістичному аспекті, у межах якого репрезентують і встановлюють сутність мовної особистості, поняття «мовна особистість», важливо категоризувати та визначити лінгвальну природу його вищої форми — мовної свідомості. Така категоризація, на нашу думку, дасть змогу універсалізувати різні аспекти дослідження мовної особистості та опрацювати парадигму її опису, що вможливить визначити структуру свідомості мовної особистості та сформувати модель її аналізу.

Мета статті — концептуалізувати та категоризувати поняття мовної особистості у вияві її мовної свідомості, визначити її структуру, тобто актуалізувати ті мовно-психічні та етнолінгвальні компоненти, які формують ментальне ядро мовної особистості та визначають її ціннісно-світоглядні, комунікативно-прагматичні та поведінкові чинники. З'ясування базових структурних одиниць мовної свідомості мовної особистості дасть змогу не тільки конкретизувати загальний опис різних аспектів її вияву, але й сформулювати її тип на основі аналізу світоглядних і мотиваційних пріоритетів, закладених у свідомості як система лінгвальних когнітивно-комунікативних одиниць.

Ключове завдання в зазначеному аспекті — установити структуру мовної свідомості мовної особистості на основі одиниць-складників, що її формують, зважаючи на дихотомію сакральне / профанне (підсвідоме / свідоме) у психо-ментальній конституції людини, а також визначити модель опису конститутивів мовної свідомості мовної особистості як ієрархію світоглядних і поведінкових стереотипів через синтез і взаємодію та співвіднесення базових лінгвальних компонентів, ураховуючи їх зіставність та опозиційність.

Для виконання послідовного аналізу конститутивів мовної свідомості потрібно встановити внутрішню структуру та відповідно схему опису кожної з названих одиниць, що виявляє їхні особливості, природу та зміст.

Отже, як було зазначено, мовну особистість формують два аспекти її вияву: мовна компетентність, тобто здатність до мовленнєвої діяльності безвідносно до особливостей самої мови (тут мовна особистість постає як суб'єкт та об'єкт соціальної спільноти, здатний виконувати свої функції); мовна свідомість, тобто не тільки мовна компетентність, а й віддзеркалення мовної картини світу об'єднаної мовою спільноти. Таке розмежування особливо актуальне в наш час інформаційного суспільства.

У попередні історичні епохи, коли мовна особистість формувалася в порівняно закритих соціумах, мовна компетентність і свідомість майже завжди поєднувалися, оскільки набуті знання були визначеними й уніфікованими джерелами інформації (регламентованими нормами, традиціями, цінностями, соціальною ієрархією, соціальним партнерством). У сучасному світі компетентність формується з різних інформаційних джерел; типовим є космополітизм свідомості мовної особистості.

З погляду етнічних особливостей мовної особистості актуальною є характеристика загального українського етнотипу, що її представлено у працях та підручниках з етнолінгвістики та лінгвокультурології (Жайворонок, 2007; Кононенко, 2008), чи етнотипу, визначеного сферою комунікації та особливостями (стильовою належністю або стилістичною маркованістю) дискурсу, у якому виявлено мовну особистість. Можна вийти за межі стилю та обрати, наприклад, соціально-професійний (студентство, інтелігенція, службовці, спортсмени) чи регіональний етнотип.

У будь-якому разі аналіз мовної особистості стосуватиметься її базових складників, що постають як елементи свідомості. З огляду на природу

людини як *homo loquens* ці складники визначені природою мови. За О.О. Потебнею, такі ознаки мовленнєвої діяльності, як символізація, образне та об'єктивне пізнання, сформоване через уявлення, судження і поняття в процесі неперервної аперцепції формують картину світу носія мови, його духовний та повсякденний досвід (Потебня, 1993).

Мовна особистість — ментально-світоглядний та когнітивно-прагматичний лінгво-психічний феномен, сформований на основі мовної здатності (компетентності) та виявлений як мовна свідомість у єдності фундаментальних конститутивних одиниць (міфологем, символів, концептів, мемів), які визначають її ціннісно-світоглядну, пізнавальну та поведінкову діяльність.

Отже, до компонентів, що зумовлені психологією мовної діяльності та формують підґрунтя мовної особистості, її мовну свідомість, уналежнюємо *міфологеми, символи, концепти, мему* (рис. 1).

Ці одиниці відображають дві психічні сфери мовної особистості — сакральну і профанну. Сакральний компонент людської свідомості зумовлений можливістю об'єктивації пізнання і картини світу. Здатність до пізнання та осмислення, сформована мовною діяльністю з найдавніших часів та визначена в духовній еволюції людини як богорівна, окреслює межі цього пізнання; ці межі формують два ментальні світи: світ емпіричний і світ віри. Знання, зумовлені досвідом і наукою, належать до сфери профанного. Знання, визначені інтуїцією і вірою, формують сферу сакрального. Така дихотомія зумовлює те, що сфера сакрального визначає профанний світ, оскільки пошук у ньому першопричини приречений на невдачу: «Сенс світу має перебувати поза ним» (Вітгенштайн, 1995, с. 83). Сфера сакрального не тільки і не стільки релігійні знання, а будь-які знання, що онтологічно зумовлюють профанний світ. Міфологічний компонент є невід'ємним іманентним елементом *homo loquens*. Міфологічний складник людської психіки не залежить від рівня емпіричних знань (цивілізованості). Конспірологія є атрибутом будь-якої епохи. Складно, наприклад, без пресупозитивних знань осмислити феномен QAnon серед громадян США. Гіпертрофованість міфологічного компонента засвідчує відсутність будь-якого зв'язку із т. зв. здоровим глуздом, це глибини підсвідомості поза мотиваційними зв'язками.

Міфологічна свідомість перебуває на межі вербалізованої і невербалізованої картин світу: невербалізовані знання підсвідомого отримують вербалізацію через міф та стають елементом ніби свідомих знань, тобто таких,

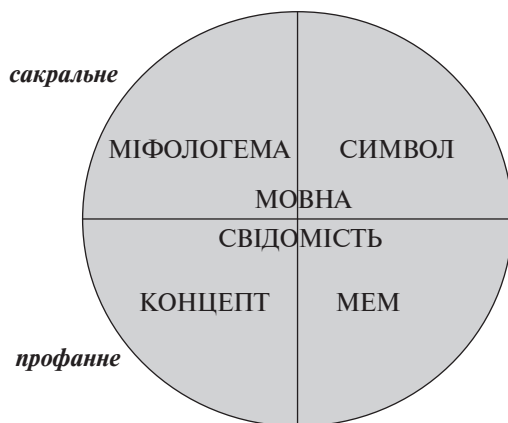

Рис. 1. Структура свідомості мовної особистості

що визначають мотиваційне підґрунтя діяльності, поведінки. Отже, міфологічний компонент свідомості мовної особистості такий же природний, як невід'ємний рівень її психіки — підсвідомість.

Міфологеми є формою універсальних та етнічних знань про онтологію людини і світу, мають переважно сакральний зміст, індивідуально-колективну природу, наприклад національно-історичні інтегративні міфи (Савчук, 2019). Ці фундаментальні світоглядні одиниці поділяємо на два різновиди: дескриптивні (описові) та називальні (номінативні) міфологеми. Кожний різновид має свою структуру. Отже, міфологеми відображають і загальнолюдське, і етнічне. Очевидно, що християнські міфологеми мають універсальний характер, проте окремі виявляють і етнічні особливості. Не переходячи у площину релігієзнавства, констатуємо, що релігійні знання, на які оперто віру, мають переважно міфологічну форму, є виявом природи мовного знака та визначені психічною природою мовної діяльності.

Дескриптивні міфологеми ґрунтуються на міфологічному сюжеті, який є фрагментом онтології світу природи чи людини. Форма (структура) дескриптивної міфологеми така: 1) міфічна подія; 2) учасники події (боги чи герої); 3) розв'язання дійства; 4) його онтологічний зміст. У центрі дескриптивних міфологем — ключова подія, що відображає знання чи віру в сакральну чи профанну істину. Сакральне дійство в міфологемі виконує божество (чи божества), у профанній сфері — люди-герої чи люди-злодії. Наприклад, універсальною є дескриптивна міфологема «Про створення світу».

Називальна міфологема вказує на божественну (або іншу духовну) істоту та її сакральні ознаки (ознаку), місце в дихотомійній ієрархії (добро / зло) та онтологічний зміст (роль). Наприклад, для гуцульської міфології такими є Рахмани (добрі духи), Мольфари, а також злі істоти — Блуд, Відьма.

Звернімо увагу на ментальну зумовленість міфологеми, що має виразний етнічний колорит та офіційну державну назву Покрова Пресвятої Богородиці. Відомий інший варіант назви свята, що його вживає церква, — Покров Пресвятої Богородиці. Чому на позначення того самого свята використовують дві назви? Як їх тлумачити? Є ще одна, поширена в народі, назва — Покрова, або Свята Покрова. Отже, Покрова чи Свята Покрова — ім'я іпостасі Пресвятої Богородиці — Захисниці, на честь якої названо храми Святої Покрови, Свято-Покровський кафедральний собор. Оскільки на іконах Покрову зображено з омофором як символом спасительки, свято асоціюють із цим атрибутом, що й зафіксовано в назві Покрова Пресвятої Богородиці (тут форма Р. в. посесивного), тобто однією назвою позначають і Богородицю, і її атрибут (річ, предмет). Це виявляє глибинний, визначений рівнем підсвідомості, культ речі, фетиш; такий компонент глибоко інтегрований в українців у християнський культ.

З іншого боку, християнські свята визначають або Божественну чи святу особу, або сакральне дійство: у культі Богородиці Різдво, Введення в храм, Успіння, але не предмет (наприклад, Воздвиження Чесного Хреста, а не Чесного Хреста, як традиційно скорочено називають свято в народі). У формі Покров Пресвятої Богородиці віддієслівний іменник, зберігаючи сему

дії, визначає дійство, тобто акт чудесного спасіння Богородицею війська, що в українській традиції закріплене через шанування Покрови як покровительки козацтва. До речі, культ Богородиці в українців виявляє глибинну матріархальну картину світу. Свято поєднує і дескриптивну, і називальну міфологеми: у назві свята Покров Пресвятої Богородиці фіксуємо дескриптивну міфологему, що вказує на подію чудесного спасіння; найменування Свята Покрова — це називальна міфологема — Богородиця в іпостасі Спасительки. Офіційна назва Покрова Пресвятої Богородиці, з одного боку, має двозначність, бо її розуміють як атрибут (річ), що неприйнятно з погляду християнської ортодоксії (речам поклонялися язичники); з іншого, — як назва Богородиці ця форма невластива синтаксичному ладові української мови. Отже, шануючи традицію, можна б визначити так: називальний варіант у Н. в. Покрова Пресвята Богородиця, у Р. в. Покрови Пресвятої Богородиці; дескриптивний варіант: Покров Пресвятої Богородиці.

Сприйняття умовного, метафоричного атрибута — омофора, рятівного покривала, що зображене на іконах і є символом іпостасі Богородиці — Спасителька воїнства — за асоціативною природою символічного в мовному знакові переноситься на божественну особу. Цей механізм несвідомої підміни через зворотну символізацію уявлення про дію чи предмет за поверхового, рефлексивного сприйняття мовної особистості з певним рівнем мовної свідомості обмежує глибину і силу сприйняття, тобто істинність пізнання.

Як бачимо, міфологема та символ зіставні та взаємодіють, доповнюючи чи трансформуючи зміст одне одного. Глибинне психічне підґрунтя міфологічного зумовлене насамперед межею пізнаваного (непізнане емпірично заповнює підсвідоме й інтуїтивне), а також символізмом слова, ключовий образ якого (внутрішня форма) спонукає до компенсації уявлення.

О.О. Потебня встановив, що спосіб зв'язку мовного знака з предметом можна кваліфікувати як символічний. Внутрішня форма слова виокремлює визначальну ознаку предмета, яка є первинним уявленням про нього та його символом (символічна ознака) (Потебня, 1993, с. 74). З погляду змісту внутрішньої форми слова первинна його ознака є етимомом, позначає предмет як носія унікальної чи ідентифікаційної прикмети: *бик* — той, що реве, *вовк* — виє, *бджола* — дзижчить (там само, с. 100) і под.; усі позначення за звуком тварини. Символ постає як первинна форма психічної діяльності та важливий елемент глибинної структури мовного знака; мовленнєва діяльність безпосередньо чи опосередковано охоплює і відображає процес символізації як первинного психоемоційного досвіду, оскільки поєднує сфери інтуїтивного й емпіричного.

Етноментальна природа первинного мовного знака виявлена у своєрідності символізації ознак предметів. Вона представлена і набором самих символів, тобто символічною структурою мови. Вибір символічної ознаки для предмета чи поняття визначає природу мислення, ціннісно-світоглядні особливості світосприйняття, етнічний психотип, або ключові постулати побудови мовної картини світу. Наприклад, матріархальний компонент ет-

носвідомости українців відображено в лексемах на позначення подружжя: бінарні назви сімейної пари в українській мові несиметричні (сформовані на різних засадах): *чоловік / дружина* — перша за статевою ознакою, друга за функцією (друг, подруга), що свідчить про рівність і партнерство. Звичайно, є ще й симетричний варіант за статевою ознакою, властивий слов'янським мовам, *чоловік / жінка*, польськ. *mąż / żona*; у польській також є симетричні найменування за функцією (офіційне подружжя) — *małżonek / małżonka*. Слово *шлюб* символізує згоду на співжиття з любови (со любов'ю, *слюбити* — погоджувати). В українській мові той, хто вродився, той вдався, тобто *вродливий*.

З погляду психології мовленнєвої діяльності символізм є формою мовотворення. Майже всі знання пов'язані із символізмом: від онтологічних символів (*сонце, місяць, зорі*) до житейських (*хата, поріг, вікно*). Оскільки механізм зв'язку мовного знака з денотатом символічний, тобто формує первинний осмислений образ-знання про предмет, символи тісно пов'язані з рівнем підсвідомого. Можна перефразувати відому ідіоматичну модель «Назви свої символи, і я скажу, хто (який) ти». Очевидно, що значна частина символів універсальна в сучасному інформаційному і глобалізованому світі, однак національні символи виявляють особливості мовної свідомости, зокрема й у зв'язку з міфологемами та використанням як атрибутів культу, релігійних та житейських ритуалів (наприклад, *дідух, вінок, рушник*).

Про українські символи написано чи не найбільше з усіх елементів мовної особистости. Вони мають виразний сакральний зміст, хоч більшість символів занурена у «високе» профанне. Усі символи мають аксіологічне значення. Це зумовлено механізмом творення символу, власне символи ментально започаткували у свідомості мовної особистости категорію чи ідею оцінки. Закладена в сакральному (неосмисленому) дихотомія добра і зла входить у життєвий досвід через мовленнєву діяльність як оцінка фактів і, відповідно, речей і дій. Це відображає механізм творення символу, відбитий у його структурі: 1) сигніфікат (словесний знак) / денотат (об'єкт дійсности); 2) символічне перенесення денотата (*тополя* → *дівчина*); 3) ознаки перенесення (стрункість, окремішність, самотність); 4) семантичні компоненти поняття-образу (*тополя* — безталанність, самотність, нещасливе кохання або *калина* — дівочтво, краса, цнота і под.). Оцінне значення з'являється за появи компонентів 2) і 3), що постають як результат єдиної ментальної дії.

Міфологему і символ об'єднують зв'язок із підсвідомістю, відображення онтології буття, сакральний зміст. В етномовній ментальності відбувається взаємна інтерференція міфологеми (передусім називальної) та символу. Наприклад, *Святий Миколай* як святий і як символ добра, щедрости, дарів.

Сьогодні найактивніше досліджують концепти, до яких уналежнюють і ознакові назви (наприклад, *добрий / поганий*). Це зумовлено домінуванням широкого розуміння концепту: усе, що пов'язане зі змістом понять чи уявлень, є смисловою конденсацією знань. За такого підходу все, що є елементами процесу концептуалізації світу, називають концептами. Вузьке розуміння власне лінгвістичного поняття концепту визначає його як по-

няттяву семантичну одиницю, яка слугує ключовим елементом ментально-світоглядної структури мовної особистості; концепти витлумачують як поняттєві стрижні побудови лінгвальної картини світу, що її відображено в будь-якій формі дискурсу.

Для обґрунтування концепту важливо визначити співвідношення «концепт — символ», «концепт — міфологема». Якщо звернутися до опису лінгвокультурам у сучасних етнолінгвістичних студіях, можна помітити, що ті самі лексеми трактують як міфологему, символ, концепт. У книжці «100 найвідоміших образів української міфології» (Завадська, 2002) натрапляємо на слова *вітер, вогонь, вода, камінь, кіт, собака, ведмідь, калина, верба, дуб* та ін. Проте в інших працях їх визначають як символи (Кононенко, 2008).

Докладний аналіз концептів свідчить, що це одиниці з абстрактним значенням. Отже, концепти — одиниці ментальної дійсності, тобто вони не мають денотата в матеріальному світі. *Верба* чи *калина* не є концептами, оскільки відображають об'єктивний світ, мають матеріальний денотат. Це поняття, що не мають ознак концептуалізації. Перехід таких слів до концептів можливий за умови абстрагування, тобто повної втрати зв'язку з денотатом, що не засвідчено вживанням. Слово *доля* (зі знач. 'життєвий шлях'), наприклад, не є символом, оскільки денотат не має символічної ознаки, підстави перенесення. Це слово за походженням означає 'частина', хоч у СУМі подано лексеми окремо: Доля 1. 'життєвий шлях і стан чогось'; Доля 2. 'частина і музичний термін' (СУМ II, с. 360). Символізація слова можлива за умови перенесення, наприклад, на істоту (доля як міфічна жінка, доля як страждання). Під час творення символу перенесення відбувається від конкретного до абстрактного; це шлях формування поняття — вищий ступінь узагальнення вимагає абстрагування. Натомість зворотний шлях суперечить природі мовного знака, отже, абстрактні поняття не символізуються, оскільки в них уже відбувся процес абстрагування мовного знака, що виявлено в семантичній структурі, яка є наслідком перенесення ознак. Дієслово *год-и-ти* означає 'давати згоду' та 'пасувати до чогось', а іменник *гід-н-ість* — 'позитивні моральні якості чи моральний стан самоповаги'. Символізація поняття можлива через конкретизацію (наприклад, якби ми назвали гідністю особливе посвідчення особи, а потім мислили його, наприклад, як символ достатку). Як концепти кваліфікують і лексеми, що поєднують у назві конкретне і абстрактне, пор.: *Україна, держава, козацтво* і под. Концепти визначають світоглядно-культурну та морально-етичну сфери етносу, хоч у сучасному світі оперті на універсальні поняття, що формують загальнолюдські цінності.

Отже, концепти — це словесні мовні знаки, що вказують на світоглядно-поняттєві одиниці ментальної (умоглядної) дійсності і позначають ключові елементи свідомості мовної особистості, які виражають її пізнавальну інтенцію у відображенні мовної картини світу.

Етнокультурний аспект концепту закладений в унікальності мовної особистості, що презентує етнос, та у своєрідності ментальної дійсності, сформованої на основі національного психотипу внаслідок реалізації пізна-

вальних потреб. Концепт як поняття має сенс, якщо вказує на культурно-духовні елементи свідомості.

Значеннєва структура символів розкриває концептосферу етносу; якщо символ *калина* означає красу, дівоцтво, цноту [пор.: *Не сама, не сама, Калину ламала. Ламав гой-я мій миленький, А я пригинала* (Укр. народна пісня)], то концептами української мовної особистості є краса, дівоцтво, цнота. Коли зміна статусу дівчини не має сакрального, духовного, морального та житейського змісту, поняття «дівоцтво» не позначатиме ні назва рослини, ні тварини, ні об'єктів природи; не буде протиставлення понять «дівчина — молодиця» (а не жінка), тобто одружена. Отже, не буде концепту *дівоцтво*.

Структура та модель опису концепту така: 1) назва поняття («воля»); 2) загальний аксіологійний зміст (протиставлення «добро — зло»); 3) ознакові компоненти (незалежність, справедливість, право); 4) зміст (свобода думки і дії); 5) смисл (наприклад, найвища цінність — воля). Смисл інших концептів: *запорука щастя* (кохання), *чеснота* (совість). Концепти залежно від номінованого поняття однаково відображають сферу сакрального і профанного та спрямовані у профанне через тісний зв'язок із мемами.

Концепти і символи відрізняються за джерелами: концепти представлені авторським дискурсом, що засвідчує картину світу як процес пізнання, хоч сформовані у фольклорі; символи визначені фольклором та трансформовані авторським баченням світу в текстах художньої літератури. Сьогодні вони також представлені і виникають у мережі соціального дискурсу. Попри високий рівень абстрагованості концепти зорієнтовані на сферу профанного, оскільки є результатом свідомого пізнання. Однак це високе профанне, бо концепти відображають фундаментальну сферу життєдіяльності соціуму чи етносу. Профанний аспект концепту постає у двох вимірах: відображення індивідуально-колективного досвіду пізнання, сформованого, за лінгвальною природою поняття, як уявлення; прагматика буття, що дає оцінку концептові. Уявлення підлягає переосмисленню і зміні, а прагматика диктує таку зміну. Наприклад, у Старому Заповіті натрапляємо на історичне виправдання обману (концепт *брехня, неправда, обман*) богообраністю юдеїв та вищим божественним промислом (отримання Яковом первородства, обман Лаваном Якова підміною Рахілі Лією, пригода в Сихемі). Психологічна зумовленість угоди для нейтралізації протиріччя морально-етичних концептуальних постулатів та уникнення травматичної дилеми зумовлює появу антиномій у межах однієї парадигми: зло заради добра. Саме цим аспектом свого значення концепти пов'язані з мемами.

Поняття «мем» — результат пошуку ментальних одиниць, що зумовлюють поведінку людини. У такому аспекті ці одиниці аналізував К. Пайк у праці «Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior», уживаючи на їх позначення терміни *емік* та *етик* (Pike, 2015).

Однак термін і поняття мема сформоване за межами власне лінгвістики. Біолог-еволюціоніст Р. Докінз у праці «The Selfish Gene», яку перекладають буквально «Егоїстичний ген» (уважаємо точнішим переклад

«Ген самости». — В.Б.), увів поняття «мем» як культурного гена, опрацювавши геноцентричну (на противагу видоцентричній теорії дарвінізму) концепцію еволюції. Р. Докінз прагнув установити, як розвиваються та поширюються ідеї та культурні феномени, як-от: вислови, фрагменти мелодії, елементи моди й под. (Dawkins, 2006).

Термін *мем* в українській мові інколи розуміють у широкому вжитку двозначно від англ. *memory*: щось, що легко запам'ятовують. Однак внутрішня форма терміна походить від грецького слова *μίμημα* (“*imitated thing*”), тобто те, що є наслідком імітування, наслідування. Українською це слово мали б відтворювати *мім*, а також вимовляти, як в англійській мові. На сьогодні сформовано науку меметику.

Концептуально в сучасній парадигмі меми розуміють як елементи людської культури, що створюються нервовою системою людини та передаються через безпосередню комунікацію чи наслідування (Tyler, 2011). Продуктивним є також когнітивний напрямок меметики (Dennett, 1990; Brodie, 2009). Поведінковий аспект меметики опрацьовано в дослідженнях С. Блекмор, яка трактувала людину як меметичну машину (Blackmore, 1999).

Модель побутування та поширення мемів здебільшого виводять зі здатності людської свідомості до їх копіювання та фіксації (Brodie, 2009, с. 11). Із цього погляду мем постає як універсальний та визначальний елемент екзистенційної свідомості та форма поширення культурних знань, зокрема моделей поведінки та поведінкових стереотипів. Зарахування до мемів будь-яких елементів, зафіксованих пам'яттю і асоційованих свідомістю, призводить до всеохопності мема, розмивання його ознак, іноді суб'єктивізації: мем — запах, мем — окремий організм, мем — вірус, який інфікує; знання з меметики — це меми про меми і под. (Brodie, 2009, с. 1—16).

Оскільки в наведених концепціях меми формують множину різнотипних одиниць та їх потрактовують надто широко, ми пропонуємо власне лінгвістичну інтерпретацію мема як лінгвального феномену.

У психо- та етнолінгвістиці мем — соціально актуалізоване висловлення, що є елементом мовної свідомості та світоглядно-культурним компонентом мовної особистості, яке засвоюється завдяки постійній і масовій редуплікації та актуалізує визначальні світоглядні й поведінкові складники свідомості особистості як типового носія мовної картини світу. Виокремлюють загальні (універсальні — представлені в культурі багатьох народів) та етнічні меми [про окремі меми сучасного українського суспільства див.: (Барчук, 2018)].

Лінгвальні меми — це висловлення, що експлікують чи імплікують судження. Їхня будова визначена синтаксичною конструкцією. Звернімося до типових. Наприклад, універсальний мем *Мовчання — золото* (*Silence is golden*) є монопропозитивним, що імплікує судження *Краще промовчати, ніж сказати*, визначене низкою ймовірних підстав (марність, небезпека, ризик, небажані наслідки, провокування образи тощо). Поліпропозитивний мем *Неправдою весь світ зійдеши, а назад не вернеш* імплікує судження про те, що успіх, пов'язаний з обманом (брехнею), не принесе щастя (доб-

робу). Отже, одним із типових різновидів лінгвального мема є паремії, які формують світоглядно-філософський життєвський досвід етносу.

Пропонуємо таку модель характеристики (структуру) лінгвального мема: 1) висловлення; 2) поліпропозитивність / монопропозитивність; 3) тема / рема, тобто домінантне судження; 4) аксіологічний образний зміст, морально-етичний зміст (конструктивність / деструктивність); 5) світоглядний стереотип, або смисл.

Меми, безумовно, профанні. Вони визначають повсякденний досвід, формують ставлення до світу і зумовлюють стосунки в соціумі та поведінку людей. Дослідники мемів відзначають їх здатність до поширення і відтворення через наслідування, ментальну редуплікацію. Меметично сформовані знання, досвід, моделі поведінки є стереотипними. Лінгвальні меми, хоч виявлені як вербалізоване судження, від невербальних мемів успадкували рефлексивну форму засвоєння і відтворення. Отже, меми — це ключові одиниці навіювання соціальних та суспільно-політичних стереотипів, інструмент і засіб впливу, наприклад, пропаганди, реклами тощо.

Прийняті на віру меми (безвідносно до мотивації) є виявом профанної форми міфологічної свідомості. Це зумовлено тим, що функціонування мема відображає рівень несвідомого, а лінгвальний мем постає як аксіома, щодо якої обґрунтування чи аргументація індивідуальні. Дослідники здебільшого акцентують увагу на деструктивних мемах. Тезу про природу меметичної інфекції Т. Тайлер ілюструє такими мемами: *Реклама сигарет призводить до епідемії куріння; Реклама нездорової їжі призводить до епідемії ожиріння* (Tyler, 2011, с. 61). Із психолінгвістичного погляду меми відображають індивідуальні та суспільні поведінкові стереотипи. Їх засвоєння і відтворення визначене рефлексивним сприйняттям інформації, представленої багато разів різними джерелами: мем фіксує часто чи щоденно, масово, істинність його обґрунтована і очевидна, без мема фрагмент світу (світ) мовної особистості деформується чи руйнується.

Меми еволюціонують у культурному (меметичному) середовищі, наприклад, від соціально конструктивних до деструктивних, визначаючи історичні й ментально-світоглядні пріоритети: *Діти — дар Божий; Діти — це радість, майбутнє; Діти — це клопіт; Діти — це дорого*; насамкінець життєва концепція і social community висловлена мемом *Child-free (living)*.

Часті, зумовлені історично життєві турбулентності українців в умовах правової та морально-етичної соціальної аморфності, тривога за майбутнє призвели до підсвідомого пошуку «якоря свідомості», що захищає від марних очікувань, безуспішних змагань, докорів сумління через аморальні вчинки, нівелює порушення громадянської і професійної етики: *Головне — здоров'я*. Мем виправдовує будь-які суб'єктивні та об'єктивні незгоди, формуючи інертність, іноді фаталізм та водночас утворюючи ментальну захисну оболонку. Це стрижневий мем значної частини українського соціуму.

Взаємодію та співвіднесення компонентів мовної свідомості у структурі мовної особистості зображено на рис. 2.

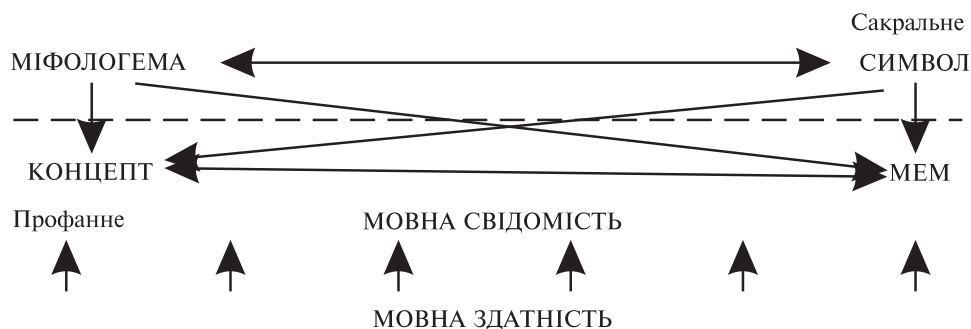

Рис. 2. Структура мовної особистості (співвіднесення конститутивів)

Структуру мовної особистості визначає єдність двох складників — мовної здатності та мовної свідомості. Мовна здатність є фундаментальною та необхідною у структурі мовної особистості, на її основі формується мовна свідомість (продемонстровано стрілками $\uparrow \uparrow \uparrow$). Очевидно, що мовну здатність на певному етапі розвитку мовної особистості може коригувати мовна свідомість, однак такий вплив мовної свідомості на мовну здатність у процесі еволюції мовної особистості є супутнім та факультативним, не має фундаментальної природи, тому його не відображено.

Оскільки зародження та функціонування мовного знака визначене його символічною природою, то символи як елементи мовної свідомості так чи так відображені в міфологемах, концептах і мемах. Символи взаємопов'язані з міфологемами як одиниці сакральної сфери та за зіставним символічним змістом.

Міфологеми, відображаючи онтологію світу у свідомості мовної особистості, впливають на формування набору концептуальної та меметичної сфер; цей зв'язок односторонній. Концепти і меми як поняттєві одиниці профанної сфери взаємодіють та є взаємозумовленими, однак не визначають компонентів сакральної сфери.

Мовна особистість — ключова структурно-поняттєва категорія низки лінгвістичних парадигм, зокрема й психо- та етнолінгвістики. Мовну особистість формують мовна здатність та мовна свідомість. Мовна свідомість визначена через синтез та взаємодію облігаторних конститутивних елементів — міфологем, символів, концептів, мемів, які зумовлюють ментально-світоглядні, ціннісні та когнітивно-прагматичні особливості мовної особистості.

Запропонована структура мовної особистості як носія мовної свідомості є проєкцією всіх рівнів людської психіки: підсвідомого сакрального (інтуїтивного) — міфологеми і символи; свідомого сакрального — символи і концепти; свідомого профанного — концепти і меми; несвідомого рефлексивного профанного — меми. Звичайно, поділ умовний, оскільки можливе взаємопроникнення та взаємодоповнення конститутивів мовної свідомості. Спираючись на структуру мовної особистості, можемо експериментально зробити психолінгвістичний і етнолінгвістичний зліпок мовної свідомості об'єкта дослідження, застосувавши індивідуальне чи колек-

тивне анкетування, що ґрунтується на чотирьох блоках (за конститутивами мовної свідомості) прямих та асоціативних запитань, та опрацювавши методiku оцінки результатів. Запропонована концепція на ґрунті опрацьованої методології фіксації ключових конститутивів мовної свідомості дає підстави вийти за межі дослідження переважно процесу формування окремих компетентностей мовної особистості, створити типологічну модель сформованої мовної особистості як представника чи носія свідомості соціуму чи етносу, зокрема і в аспекті поведінки, суспільних стереотипів, індивідуальної і колективної мотивації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

- Барко В.І., Барко В.В., Захаренко М.Л. (2023). Дослідження індивідуально-психологічних особливостей поліцейських з використанням адаптованого україномовного опитувальника 16-RF Кеттелла. *Вісник Національного університету оборони України*, 4 (74), 22—38.
- Барчук В. (2018). Про деякі суспільні меми сучасних українців. *Українознавчі студії*, 19, 32—40.
- Вайсгербер Й.Л. (2004). *Родной язык и формирование духа*. Москва: Едиториал УРСС.
- Вітгенштайн Л. (1995). *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження. Київ: Основи.
- Голубовська І. (2008). Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia linguistica*, 1, 25—33.
- Жайворонок В.В. (2007). *Українська етнолінгвістика*. Київ: Довіра.
- Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. (2002). *100 найвідоміших образів української міфології*. Київ: Орфей.
- Загнітко А. (2017). *Теорія лінгвоперсоналогії*. Вінниця: Нілан-Лтд.
- Калмикова Л.О., Калмиков Г.В., Лапшина І.М., Харченко Н.В. (2008). *Психологія мовлення і психолінгвістика*. Київ: Фенікс.
- Кононенко В. (2008). *Українська лінгвокультурологія*. Київ: Вища школа.
- Корольова В.В. (2015). Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 73, 44—47.
- Кремень В. (2022). Образ світу і людини в парадигмі дигітальної культури: психо-лінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics*, 31 (2), 78—94.
- Потебня А.А. (1993). *Мысль и язык*. Киев: СИНТО.
- Романченко А. (2017). Структура мовної особистості: критерії, ієрархія, одиниці. *Південний архів (філологічні науки)*, 68, 45—48.
- Романченко А.П. (2019). *Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти*. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- Савчук В. (2019). Психологічні особливості інтегративної функції міфу в контексті його зіставлення з історією. *Психологічні перспективи*, 34, 219—231.
- Селігей П.О. (2009). Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство*, 5, 12—29.
- Селігей П.О. (2010). Про виховання мовної свідомості. *Мовознавство*, 2—3, 176—193.
- Черниш О.А. (2018). Структурні особливості медійної мовної особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*, 7 (321), 66—71.
- Altmann G.T.M. (2001). The language machine: Psycholinguistics in review. *British Journal of Psychology*, 92, 129—170.

- Ashton M.C., Lee K., Perugini M., Sharota P. et al. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2 (86), 356—366.
- Blackmore S. (1999). *The meme machine*. Oxford: Oxford University Press.
- Boyd R.L., Pennebaker J.W. (2017). Language-based personality: A new approach to personality in a digital world. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 18, 63—68.
- Brisk M.E. (2006). *Bilingual Education. From Compensatory to Quality Schooling*. Routledge.
- Brodie R. (2009). *Virus of the Mind. The New Science of the Meme*. Hay House.
- Caplan J.E., Adams K., Boyd R.L. (2020). Personality and Language. *The Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Models and theories* (pp. 311—316). Publisher: John Wiley & Sons.
- Cattell R.B. (1945). The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*, 58, 69—90.
- Dawkins R. (2006). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dennett D.C. (1990). Memes and the Exploitation of Imagination. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 48, 127—135.
- De Raad B., Perugini M., Shirmak Z. (1997). In pursuit of a cross-lingual reference structure of personality traits: Comparisons among five languages. *European Journal of Personality*, 11 (3), 167—185.
- Firth J.R. (1950). Personality and language in society. *Sociological review*, 42 (1), 37—52.
- Göncz L. (2021). *The Psychology of Multilingualism: Concepts, Theories and Application*. Cambridge Scholars Publishing.
- Krsek O.Ye. (2015). Language policy in the Unated States: forming lingual personality. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 1 (64), 119—133.
- Lavrynenko A. (2015). The adaptation of general modeling principals to psycholinguistic sphere on the example of lingual personality. *Psycholinguistics*, 17, 72—91.
- Lenneberg E.N. (1967). *The Biological Foundations of Language*. N.Y.: Nilly.
- Pike K. (2015). Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior. *Janua Linguarum. Series Maior*, 2.
- Sapir E. (1949). *Culture, Language, and Personality. Selected essays*. University of California Press Berkeley. Los Angeles — London.
- Saucier G., Goldberg L.R. (2003). The Structure of Personality Attributes. Murray R. Barrick & Ann Marie Ryan (Eds.), *Personality and work: reconsidering the role of personality in organizations* (pp. 1—29).
- Shmidt S. (2016). *Multilingualism in the Early Years: Extending the limits of our world*. Routledge.
- Terekhova D. (2018). An Experimental Study of the Lingual Consciousness of Ukrainians and Russians (Dynamic Aspect). *East European Journal of Psycholinguistics*, 5 (1), 92—110.
- Tsurkan M. (2019). Criteria, indicators and levels of formation of secondary lingual and speech personality of foreign medical student. *Порівняльно-педагогічні студії*, 2 (38), 100—109.
- Tyler T. (2011). *Memetics: Memes and the Science of Cultural Evolution*. Mercenne Publishing.
- Whorf B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality. Selected Writings*.

Статтю отримано 18.11.2024

REFERENCES

- Altmann, G.T.M. (2001). The language machine: Psycholinguistics in review. *British Journal of Psychology*, 92, 129—170.
- Ashton, M.C., Lee, K., Perugini, M., Sharota, P. et al. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2 (86), 356—366.
- Barchuk, V. (2018). Some social memes of modern Ukrainians. *Ukrainian studies*, 19, 32—40 (in Ukrainian).
- Barko, V.I., Barko, V.V., & Zakharenko, M.L. (2023). Study of individual psychological characteristics of police officers using an adapted ukrainian language 16-PF questionnaire. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4 (74), 22—38 (in Ukrainian).
- Blackmore, S. (1999). *The meme machine*. Oxford: Oxford University Press.

- Boyd, R.L., & Pennebaker, J.W. (2017). Language-based personality: A new approach to personality in a digital world. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 18, 63—68.
- Brisk, M.E. (2006). *Bilingual Education. From Compensatory to Quality Schooling*. Routledge.
- Brodie, R. (2009). *Virus of the Mind. The New Science of the Meme*. Hay House.
- Caplan, J.E., Adams, K., & Boyd, R.L. (2020). Personality and Language. *The Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Models and theories* (pp. 311—316). Publisher: John Wiley & Sons.
- Cattell, R.B. (1945). The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*, 58, 69—90.
- Chernysh, O.A. (2018). Structural features of media language personality. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University: Philological Sciences*, 7(321), 66—71 (in Ukrainian).
- Dawkins, R. (2006). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dennett, D.C. (1990). Memes and the Exploitation of Imagination. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 48, 127—135.
- De Raad, B., Perugini, M., & Shirmak, Z. (1997). In pursuit of a cross-lingual reference structure of personality traits: Comparisons among five languages. *European Journal of Personality*, 11 (3), 167—185.
- Firth, J.R. (1950). Personality and language in society. *Sociological review*, 42 (1), 37—52.
- Göncz, L. (2021). *The Psychology of Multilingualism: Concepts, Theories and Application*. Cambridge Scholars Publishing.
- Holubovska, I. (2008). Linguistic personality as a linguocultural phenomenon. *Studia linguistica*, 1, 25—33 (in Ukrainian).
- Kalmykova, L.O., Kalmykov, H.V., Lapshyna, I.M., & Kharchenko, N.V. (2008). *Speech psychology and psycholinguistics*. Kyiv: Pheniks (in Ukrainian).
- Kononenko, V. (2008). *Ukrainian linguoculturology*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Korolova, V.V. (2015). Linguistic Personality of Modern Ukrainian Drama of Absurd Character. *Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology*, 73, 44—47 (in Ukrainian).
- Kremen, V. (2022). The Image of the World and Human in the Paradigm of Digital Culture: Psycholinguistic Analysis. *Psycholinguistics*, 31 (2), 78—94 (in Ukrainian).
- Krsek, O.Ye. (2015). Language policy in the Unated States: forming lingual personality. *Spirituality of personality: methodology, theory and practice*, 1 (64), 119—133.
- Lavrynenko, A. (2015). The adaptation of general modeling principals to psycholinguistic sphere on the example of lingual personality. *Psycholinguistics*, 17, 72—91.
- Lenneberg, E.N. (1967). *The Biological Foundations of Language*. N.Y.: Nilly.
- Pike, K. (2015). Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior. *Janua Linguarum. Series Maior*, 2.
- Potebnia, A.A. (1993). *Thought and language*. Kyiv: SINTO (in Russian).
- Romanchenko, A. (2017). The structure of linguistic personality: criteria, hierarchy, units. *Southern Archive (philological sciences), KhDU*, 68, 45—48 (in Ukrainian).
- Romanchenko, A.P. (2019). *Elite linguistic personality in the space of scientific discourse: communicative aspects*. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova (in Ukrainian).
- Sapir, E. (1949). *Culture, Language, and Personality. Selected essays*. University of California Press Berkeley. Los Angeles — London.
- Saucier, G., & Goldberg, L.R. (2003). The Structure of Personality Attributes. Murray R. Barrick & Ann Marie Ryan (Eds.), *Personality and work: reconsidering the role of personality in organizations* (pp. 1—29).
- Savchuk, V. (2019). *Psychological peculiarities of myth's integrative function in the context of its comparison with history*, 34, 219—231 (in Ukrainian).
- Selihei, P.O. (2009). The structure and typology of linguistic consciousness. *Movoznavstvo*, 5, 12—29 (in Ukrainian).
- Selihei, P.O. (2010). On cultivation of linguistic consciousness. *Movoznavstvo*, 2—3, 176—193 (in Ukrainian).
- Shmidt, S. (2016). *Multilingualism in the Early Years. Extending the limits of our world*. Routledge.

- Terekhova, D. (2018). An Experimental Study of the Lingual Consciousness of Ukrainians and Russians (Dynamic Aspect). *East European Journal of Psycholinguistics*, 5 (1), 92–110.
- Tsurkan, M. (2019). Criteria, indicators and levels of formation of secondary lingual and speech personality of foreign medical student. *Comparative pedagogical studies*, 2 (38), 100–109.
- Tyler, T. (2011). *Memetics: Memes and the Science of Cultural Evolution*. Mercenne Publishing.
- Vaisherber, Y.L. (2004). *Mother tongue and the formation of the spirit*. Moskva: Editorial URSS (in Russian).
- Vithenshtain, L. (1995). *Tractatus logiko-philosophicus. Philosophical studies*. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).
- Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality. Selected Writings*.
- Zahnitko, A. (2017). *Theory of linguopersonality*. Vinnytsia: Nilan-Ltd (in Ukrainian).
- Zavadka, V., Muzychenko, Ya., Talanchuk, O., & Shalak, O. (2002). *100 most famous images of Ukrainian mythology*. Kyiv: Orfei (in Ukrainian).
- Zhaivoronok, V.V. (2007). *Ukrainian ethnolinguistics*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

Received 18.11.2024

Volodymyr Barchuk, Doctor of Sciences in Philology,
Professor in the Department of Ukrainian Language
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenka St., Ivano-Frankivsk 76000, Ukraine
E-mail: volodymyr.barchuk@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6985-4309>

THE STRUCTURE OF LINGUISTIC PERSONALITY: PSYCHOLINGUISTIC AND ETHNOLINGUISTIC ASPECTS

Lingual personality is a key concept in a number of areas of linguistic research, including psycholinguistics and ethnolinguistics. It has a long tradition of use and various terminological designations: personality, person, individual, which indicate a speaker, a native speaker, a subject of lingual activity, a person with speech peculiarities, a subject with psychological peculiarities. These concepts reflect the theoretical-applied aspect of the study of language ability in the process of development or correction, and are also used in the study of typological features of language systems. The term lingual personality actively functions in the Eastern European scientific discourse in studies devoted to the ethnical and cultural, and mental-worldview features of the speaker. However, in the psycholinguistic and ethnolinguistics paradigm, the term linguistic personality needs definition and categorization.

The purpose of the article is to define and categorize the concept of a lingual personality, to establish its structure as a carrier of lingual consciousness, to propose a sample description of the constituents of a lingual personality based on their component composition, to establish a relationship between them.

The comparative-typological method was used to describe the structural levels and constituents of the lingual consciousness of the individual, as well as the method of component and comparative analysis of their semantic structure.

The definition of linguistic personality is proposed, the components of its consciousness (mythological units, symbols, concepts, memes) are established, and their interaction is determined. The components of linguistic consciousness represent the sphere of the sacred (sub-conscious) and the profane (empirical, conscious). The composition and interrelationship and conditionality of the components of linguistic consciousness reveal the ethno-psychological features of the individual.

The conception, based on the developed methodology of fixing the key constituents of language consciousness, gives reasons to go beyond the research of the process of formation of individual competences of a lingual personality and allows you to create a typological model of a formed language personality as a representative or bearer of the consciousness of society or ethnicity.

Keywords: *lingual personality, lingual (language) ability, lingual consciousness, mythological unit, symbol, concept, meme.*